

Agro - industrie :

sluimveeprojekten in het M. Oosten en
Ontwikkelingssamenwerking
of: kip voor elke dag, niet voor iedereen

maart 1985
© 5

SOMO
paulus potterstraat 21
amsterdam
020 - 73 75 15

Voor dit onderzoekje is het relevant onderscheid te maken tussen enerzijds de bedrijven die 'hardware' exporteren naar het buitenland en anderzijds de bedrijven die meer dan alleen de leveranties verzorgen en ook (een deel in) de verantwoordelijkheid over het projekt hebben. Die eerste groep bedrijven exporteren broedeieren, 1-dagskuikens, geslacht pluimvee, konsumtie-kippeieren, en allerlei verwerkt pluimveespul, (de grotere onder hen zijn Goossens (van CHV), Schimmel en Euribrid (van Hendrix--van British Petrol); verder worden machines, kooien, stallen, mengvoederinstallaties e.d. geleverd (de grotere zijn Stork, Lokhorst, Big Dutchman en Meyn). Deze grote groep bedrijven exporteren naar alle landen van de wereld, maar het interessantst zijn de landen waar grote pluimveeprojekten zijn opgezet: pluimvee-boerderijen met een capaciteit van 10 miljoen ^{eieren} per jaar of meer, gigantiese broedhallen, legstallen met 150.000 leghennen enzo.

In Nederland zijn maar enkele bedrijven betrokken bij het opzetten van zulke agro-pluim-projekten, nl. Big Dutchman (die liever geen eindverantwoordelijkheid draagt), Voskamp, HVA (werkt als eindverantwoordelijke enkel koördinerend en levert dus niet zelf) en Laco (van CHV). De concurrentie voor deze bedrijven is zwaar, want ook internationaal opereren er veel grote pluimveebedrijven. Bovendien gaan meer en meer bedrijven zich op een bepaald onderdeel van het gehele projekt specialiseren (bijv slachtapparatuur) waardoor de bedrijven die een overall-projekt aanbieden relatief duurder worden.

Sinds de zogenaamde 1^e oliekrisis is het westerse bedrijfsleven zich massaal op het Midden Oosten gaan richten, de pluimveebedrijven zijn hierop geen uitzondering. Vlak daarop zijn in 1974 Egypte, Soedan en Tunesie tot konzentratielanden gebombardeerd, waardoor ook vanuit overheidswege interesse van het bedrijfsleven voor de regio werd gestimuleerd. Sowieso blijkt het M-Oosten op pluimveegebied het interessantst, reden waarom ik me dan ook tot die regio beperk. In alfabetische volgorde heb ik er de volgende landen onder laten vallen: Bahrein, Egypte, Irak, Iran, Jordanie, Kcweit, Libie, NYemen, Qatar, Saoedi Arabie, Soedan, Tunesie, Verenigde Arabiese Emiraten.

Het grootste deel van de nederlandse export van pluimveespul gaat naar de EEG, maar het aandeel van het M-Oosten stijgt gestaag de laatste jaren, vooral voor wat betreft 1-dagskuikens en broedeieren (de zgn. 'inputs' voor de kippenprojekten).

Hieronder in percentages de bestemmingen van de export van 1-dagskui-
kens en broedeieren (V1) en van konsumptieeieren en geslacht pluim-
vee (V2), over een aantal jaren.

<u>bestemming</u>	V1	<u>1970</u>	78	80	83	V2	<u>1970</u>	78	80	83
EEG		65	54	56	34		89	92	87	85
MOosten		8	19	20	44		0	3	5	5
overig		27	27	24	22		11	5	8	10

bron: jaarverslagen Produktschap voor Pluimvee en Eieren (PPE).

De export van 1-dags en broedeieren naar EEG-landen loopt dus (re-
latief) terug, die naar het M-Oosten stijgt enorm.

Naar welke landen in het M-Oosten ging de pluimvee?

Weer een staatje: de gekumuleerde exportwaarde over de periode 1978-83,
voor inputs (1-dagskui- en broedeieren), konsumptiepluimvee en
voor 'machinerie', dat zijn vleesbe- en verwerkende machines, broed-
machines en kunstmoeders: dit laatste moet een globaal idee geven van
wat er aan pluimvee-apparatuur uitgevoerd is (maar is zeer onvolledig).

<u>land</u>	<u>V1</u>	<u>V2</u>	<u>machinerie</u>
Egypte	77	26	13
Irak	64	46	24
Iran	46	194	2
Saudi-Ar.	35	31	29
Tunesie	28	0	2
N-Yemen	20	86	1

de exportwaarde, gekumuleerd voor 1978-83, in miljoenen guldens, voor
inputs V1, konsumptiepluimvee V2 en machinerie; opgesteld als een Top 7;
dus naar Egypte werd het meeste uitgevoerd, etc.

bron: jaarverslagen PPE en Maandstatistieken van het CBS

Het input-pluimvee wordt ingevoerd door landen waar grote agro-pro-
jekten lopen. De ingevoerde konsumptiepluimvee is daarom minder inte-
ressant.

Egypte en N-Yemen zijn beide concentratielanden en Tunesie sinds
1979 niet meer; verder zijn het geen van allen belangrijke olie-
exporterende landen. Kortom, voor arme derde wereld-landen skoren ze
hoog op de lijst van pluimveehandel!

Het nederlandse pluimveebedrijfsleven heeft flink wat orders in de wacht gesleept uit het M-Oosten, wat goed uitkwam omdat de afzet op de nederlandse en op de europese markt stagneerde. De overheid heeft een flink handje geholpen, al vanaf 1975 worden met OS-gelden pluimveeprojekten opgezet (bijv. als modelboerderij ter introductie van grootschalige pluimvee-industrie).

Voor de 3 concentratielanden Egypte, N-Yemen en Tunesie hieronder in het staatje de OS-bijdragen aan pluimveeprojekten (inclusief onderzoek, voorlichting aan boeren e.d.) vergeleken met de data over kommerciele handel in pluimvee en in machinerie.

	1975	76	77	78	79	80	81	82	83
<u>Tunesie</u>									
OS fmln	4.2	34.6	4.7	1.2	-	-	-	-	-
pluimvee	1.1	0.9	1.0	4.2	4.5	6.4	3.6	5.5	4.5
machines	-	-	-	0.1	0.1	0.3	0.9	0.9	0.4
<u>Egypte</u>									
OS fmln	10.4	5	12.8	0.05	-	-	-	10.6	-
pluimvee	3.0	0	0.3	2.3	4.8	4.4	21.9	28.4	41.2
machines	0.1	0.4	2.3	0.2	2.5	0.9	2.0	4.9	2.3
<u>N-Yemen</u>									
OS fmln	3.25	-	-	-	-	-	-	-	-
pluimvee	-	-	7.5	15.7	9.8	16.2	19.6	19.9	24.4
machines	-	-	-	-	-	-	-	-	-

in miljoenen guldens de OS-bijdragen en de exporttotalen, 1975-83
bron: jaarverslagen PPE en Maandstatistieken van het CBS en Projekt-
verslagen van OS.

Het beeld wat uitgebreider: na 1973 werden de landen in het M-Oosten voor het bedrijfsleven echt interessant. In 1974 werden daarop Egypte, N-Yemen en Soedan opgenomen als concentratielanden bij OS.

Wat zien we?

Soedan heeft in deze periode één keer een OS-injectie gehad, en niets aan kommerciele handel gegenereerd.

Tunesie genereert weinig aan kommercieels op pluimveegebied: rond de 1 miljoen per jaar, terwijl er toch 44 miljoen heengestuurd is. In 1978 waarin net de kommerciele handel een beetje begint te lopen (export-

waarde ruim 4 mln) wordt besloten Tunesie te schrappen van het lijstje concentratielanden. De handel is op dat nivo gebleven en betreft nog steeds bijna alleen 1-dagskuikens en broedeieren.

Egypte krijgt jaarlijks vanaf 1975 een redelijk bedrag aan pluimveepoen. De effecten hiervan laten enkele jaren op zich wachten, maar vanaf '79 neemt de commerciële handel snel toe. De drempelverlaging werkt... Ook voor Egypte geldt dat het overgrote deel (nl. rond de 75%) van de pluimveehandel 1-dagskuikens en broedeieren betreft, de inputs voor de grote(re) projecten zoals die aangeboden worden door Big Dutchman, HVA en Voskamp.

N-Yemen kreeg in 1975 een bedrag voor het opzetten van het Rawdah-project, een grote pluimveeboerderij omkleed met zeer ambitieuze doelstellingen. Er is door Nederland één keer 3 mln geschonken, vervolgens is het project op Yemenitische kosten nog uitgebreid; het is daarna nog wel begeleid en geevalueerd van Nederlandse zijde. Dit Rawdah-project is de moeite van een uitgebreidere beschrijving wel waard (zie verderop). In de jaren daarop zijn verschillende andere projecten door nederlandse bedrijven opgezet. Big Dutchman en HVA waren er een aantal keer bij. Vanaf 1977 is de uitvoer van pluimvee-artikelen flink gestegen: 7.5 mln in '77, 16.2 mln in '80 en 24.4 mln in '83. Het aandeel van de inputs hierin is laag maar loopt snel op: 0.1 mln in '77, 2.3 mln in '80 en 8 mln in '83. Dat wil zeggen, er ontwikkelt zich een pluimvee-industrie: importvervangende industrialisatie.

SOMO
 paulus potterstraat 20
 amsterdam
 020 - 73 75 15

Topbedrijven in die jaren waren:

- 1974 Stork met een order van 16 mln in Irak
- 1975 Big Dutchman, 3 mln in N-Yemen
- 1977 Stork, 25 mln in Libie; Goossens, 12 mln in de Sowjet-Unie
- 1980 HVA, 60 mln in Saudi-Arabie
- 1981 HVA, 600 mln in Libie
- 1982 Big Dutchman, 100 mln in Saudi-Arabie;
 Big Dutchman+HVA e.a., 200 mln in Soedan
- 1983 Big Dutchman, groot projekt in Egypte

Het is een beetje een willekeurige greep, maar je komt toch steeds dezelfde bedrijven tegen - logies want het zijn er ook maar een handjevol. Stork levert voornamelijk slachtapparatuur, Goossens voornamelijk geslacht pluimvee; blijven over HVA en Big Dutchman, de leveranciers van grote agroprojecten.

Om een beter totaal-overzicht te krijgen, is een tabel opgesteld met de pluimvee-exporten opgesplitst naar regio en naar soort (inputs, konsumptie en machinerie ook al is die laatste maar een zeer grove benadering) plus daarbij de miljoenen uit het OS-potje.

Regio	OVERIGE LANDEN		MIDDEN OOSTEN				
	OS	kommercieel	OS	kommercieel	M	V1	V2
Kolom	1	2	3	4	5	6	7
1970						3.5	0.2
1971						5.4	0.4
1972						9.2	5.1
1973*	0.17	1.2			1.1	8.9	6.9
1974		17.5		16	0.1	10.9	42.3
1975	7.5	54	17.7		5.2	12.7	51.7
1976		30	40	12	3.1	13.6	64.9
1977		18	17.5	37	4.0	14.6	49.3
1978	4.5	35	1.2		2.5	20.5	26.1
1979*	6		0.3		10.6	23.4	27.7
1980	3.3	20		60	8.0	27.3	64.5
1981	0.65			707	22.7	70.5	144.9
1982	10.5		10.8	312	18.4	97.7	86.9
1983					24.2	100.7	75.9
1984			2.5				
Totaal	32.7	175.7	90.0	1144	109.9	418.2	646.6

in miljoenen guldens de exporttotalen opgesplitst naar regio en soort, plus de OS-bijdragen, 1970-83

bron: jaarverslagen PPE, NIO en FMO over 1970-83; projektljsten 1970-84
Maandstatistieken van het CBS en diverse krantenknipsels

In kolom 1 en 2 staan pluimveehandel en -projekten overal elders ter wereld; in kolom 3 en 4 voor het M-Oosten; in kolommen 5, 6 en 7 staan de kommerciele data ontleend aan het PPE (kolommen 6 en 7) en het CBS (voor kolom 5). Op deze manier is ook een vergelijk van de verschillende bronnen mogelijk. Duidelijk is dat de machinerie-data van het CBS bij lange na niet de waarde van kommerciele leveranties en projekten benaderen.

Direkt na 1973 én na 1979 (dus 2 maal na een oliekrisis) zien we een

sprong in de uitvoer van konsumptiepluimvee V2: blijkbaar worden de extra verkregen petrodollars direkt in konsumptie-artikelen omgezet en pas op wat langere termijn in projekt-inputs 'belegd'.

Een samengevatte tabel:

	f mln	
	via OS	kommercieel
regio		
M-Oosten	89.7	1144
overig	32.7	175.7

Enkele konklusies:

- OS is het bedrijfsleven naar het M-Oosten gevolgd; want er is 3 maal zoveel door OS in het M-Oosten gestoken als in de rest van wereld
- ten opzichte van de kommerciele handel stelt de OS-bijdrage niet zo veel voor: in het M-Oosten is de OS-bijdrage 7% van de totale handel met dat gebied; voor de rest van de wereld ligt dat op 12%. Komt dat omdat er relatief veel naar andere landen gaat óf heeft de OS-promotion in het M-Oosten gewoon veel opgeleverd?
- alle hulp is in feite alleen in Egypte, N-Yemen en Tunesie terechtgekomen (Tunesie tot '78, Egypte+N-Yemen vanaf '75). Bij de eerste twee landen heeft het ook wel wat opgeleverd. Het is niet te achterhalen welke bedrijven hoeveel van de OS-miljoenen kregen. Het ging haast altijd om gebonden hulp, of halfgebonden, dat wil zeggen dat het bedrag ook in een ander ontwikkelingsland besteed mocht worden.

Een volgende vraag is welk type projekten met ontwikkelingsgeldten gefinancierd zijn. Versta nou onder pluimvee-agro even alle projekten waarin op industrieel/grootschalige manier in pluimvee-behoeftes (dus vlees+eieren) wordt voorzien, dan kun je de OS-steun opsplitsen in een deel waarmee pluimvee-agro gefinancierd wordt en een deel voor 'overig', wat dan omvat direkte leveranties (vaak gevogelte voor konsumptie), onderzoek, voorlichting e.d.

Voor de 4 interessante landen uit het M-Oosten:

	Egypte	N-Yemen	Tunesie	Soedan
pluimvee-agro	27.75	3.25	5.5	0.2
overig	0.05	0	2.8	2.8

Heel duidelijk is dat vooral industriële pluimveeprojekten OS-gelden krijgen: dat zijn de grootschalige pluimveehallen. In deze branche heeft Nederland inderdaad een sterke positie, stimulering door OS van zulke projekten sluit dus heel goed aan bij het aanbod van de nederlandse economie. Is dat ook een reden geweest om indertijd (1974-75) juist Egypte en N-Yemen als konzentratielanden op te nemen? Het ontwikkelingsbeleid stoelt verder nog op de gedachte van plattelandsontwikkeling, en of agro-hallen nou plattelandsontwikkeling zijn, daar kom ik verderop nog op terug, evenals op verzelfstandiging en de positie van vrouwen in deze ontwikkeling...

Over het belang van de ontwikkelingsgelden voor de betrokken bedrijven valt moeilijk iets te zeggen. Door enkele bedrijven zelf wordt benadrukt dat het voor hen om slechts enkele miljoenen gaat. Volgens anderen is de OS-hulp wel degelijk essentieel om (in de arabiese wereld) een voet aan de grond te krijgen. Alle partijen geven wel toe dat OS als binnenkomer (en voor eventuele vervolgoorders) zeker werkt..

Over de effecten van de OS-projekten.

In ieder geval kun je zeggen dat de aanvankelijke OS-bijdragen in Egypte en in N-Yemen een aantal grootschalige projekten heeft gegenereerd en een opleving van de kommerciële leveringen aan pluimveeprodukten.

Het is niet onredelijk te verlangen ^{ciat} de effecten van de hulp overeenkomen met de algemene doelstellingen van het nederlandse ontwikkelingsbeleid, te weten verzelfstandiging van de economie en plattelandsontwikkeling (ik meen dat 'aandacht voor de positie van de vrouw' in die tijd nog niet door OS bedacht was); het aansluiten bij het aanbod van de nederlandse economie was alleen impliciet een overweging. Wat is hier in de praktijk nu van terechtgekomen?

Van die verzelfstandiging komt natuurlijk niets terecht; hoewel er nu minder konsumptie-eieren en kippevlees hoeft te worden ingevoerd, moeten er onderdelen vervangen worden en inputs uit Holland ingevoerd, keer op keer (want de genetiese knowhow blijft hier). Kortom harde valuta blijven noodzakelijk en men blijft afhankelijk - met die valuta haddenwellicht ook zelfvoorzienende landbouwprojekten kunnen worden opgezet. Over het effect van de ingevoerde technologie later meer.

En van plattelandsontwikkeling al evenmin: wat er gebeurt heet gewoon import-vervangende industrialisatie, en op het platteland verschijnen enorme agrohallen om 'in de behoefte aan dierlijke eiwitten te voor-

zien. Maar dit is geen antwoord op de zeer lage landbouwproduktiviteit, want traditionele eieren verhandelen en distribueren met een goede infrastructuur levert een land heel wat meer op dan een hal met een miljoen kippen.

Bovendien zijn die agrohallen kapitaalintensief en vormen een enorm kapitaalbeslag. En dit blijft zo want men blijft afhankelijk van buitenlandse 'kapitaalgoederen'.

Werkgelegenheid levert het nauwelijks, het is verder vrij ongeschoold werk - alleen typs als managers krijgen een opleiding in het buitenland. Voor de bouw van de projecten worden goedkopere Oostaziaten (Filippino's, Koreanen ed) aangetrokken.

Er komen inderdaad eieren en kippevles op de markt, maar die bereiken nooit de armere onderlaag van de bevolking (dit wordt ook door OS in verslagen toegegeven). Zo blijft de prijs van eieren in Egypte hoog ondanks de enorm toegenomen aanvoer.

Een ander gevaar is dat deze grootschalige pluimvee-productie een eveneens grootschalig distributiesysteem vereist, dat wil zeggen een keten van supermarkten ofzo, waar het produkt dan ingevroren of vers geslacht aangeboden gaat worden. De traditionele handel waarbij op de alom aanwezige marktjes de pluimvee levend verhandeld wordt, leent zich daar niet voor.

Zo is in Zanzibar de traditionele pluimveehouderij weggekonkurreerd, door de produkten van deze grote pluimveefabrieken; en in ~~N-Yemen~~ ^{Yemen} is de firma Omeri (de grootste eigenaar én exploitant van kippefarms) al begonnen om grootschalig marktpunten op te zetten met vaste prijsafspraken, waar het pluimvee levend verhandeld gaat worden. Dit is meer dan het (dreigende) verdwijnen van een traditie, het is de introductie van een 'heus' marktsysteem op makroschaal. In het blad 'World Poultry Industry' van december 1982 schrijft ene John Cook (?): "Het grootste probleem blijft toch hoe de miljoenen Yemenieten ervan te overtuigen dat vers pluimvee ingevroren en ovenklaar net zo goed en lekker (zo niet lekkerder) is dan de duizenden levende kuikens die ze elke morgen mee naar huis nemen voor de lunch". De proleet! Dat zou dus echt het einde zijn van de traditionele pluimvee..

Vroeger was de pluimveesektor in Nederland een agrarische bezigheid: de dieren werden op de boerderij gehouden en vormden een deel van het agrarische beroep; inmiddels is de 'pluimvee' tot een industrie geworden (legbatterijen, grootschalige opfok- en meststallen,...). Ditzelfde is ook al met de melkvoorziening gebeurd: uit het boerenbestaan gelicht en tot industrie geworden. Deze vervreemding dreigt nu ook in de landen waar al een traditionele pluimveestructuur bestaat.

De knowhow zowel op genetie (dier en voedertechnologie) als op

hardware (onderdelentechnologie) zowel als op software (consultancy & management) gebied blijft in Nederland. Er is al een enorme kloof tussen opleiding en kennis daar ter plekke en de spullen die ze moeten hanteren. Daar komt de voortschrijdende technologie nog bij: elk nieuw geleverd onderdeel is weer een stap verder dan het oude kapotte. Zo blijf je verzekerd van afzet want zonder onderdelen draait het niet. Terwijl er toch al zo'n stap naar die eerste technologie bij de bouw hebben moeten maken. Als er dan ook nog met slecht aangepaste technologie gewerkt wordt...

De 3 het laatst genoemde factoren (het grootschalige distributiesysteem, de overgang van pluimvee van een agrarische naar een industriële bezigheid/vervreemding en de technologieëxport) geven heel duidelijk aan wat er door het nederlandse ontwikkelingsbeleid 'ontwikkeld' wordt: een verdere integratie van de betrokken landen in de kapitalistische produktiewijze.

De werkgelegenheid in de traditionele pluimvee wordt bedreigd, en daarmee de positie van vrouwen omdat zij traditioneel de pluimvee 'doen'. Zolang het grootschalige distributiesysteem niet bestaat tot in alle uithoeken van het land (welk dan ook) blijft er een plaats voor de traditionele kippen. Maar in de 'Poultry International' van maart 1983 stond onderstaande tabel voor N-Yemen afgedrukt: vanaf 1984 is de traditionele pluimveehouderij in omvang gehalveerd, de bestaande farms gaan veel meer produceren, en er komen nog een aantal nieuwe farms bij. Gelukkig (?) betreft het ramingen uit 1983.

Large Expansion Foreseen In The Yemen

PROJECTED POULTRY PRODUCTION IN THE Y.A.R. AND THE DEMAND FOR CHICKS (MILLION BIRDS)					
	1981	1982	1983	1984	1985
Existing Large Units	5.4	7.5	11.5	17.75	27.75
New and Proposed Units	2.1	4.0	6.25	10.0	10.0
Farm Units in Villages	5.0	8.0	15.0	17.0	17.0
Balady (indigenous) Birds	2.0	2.0	2.0	1.0	1.0
TOTAL FRESH	14.5	21.5	34.75	45.75	55.75
Imported frozen (1,000t)	55,000	70,600	62,000	50,000	50,000
Imported frozen (bird equivalent)	61.0	78.0	69.0	56.0	56.0
TOTAL FRESH AND FROZEN	75.4	99.5	103.75	101.75	111.75
% FRESH	19	27.5	33.5	45.0	50.0
% FROZEN	81	72.5	66.5	55.0	50.0
Day-old chicken for meat 'yr					
Fresh Local	13.8	21.5	36.02	49.23	60.23

Excessen?

Een citaat uit 'Poultry International' juni 1983 blz. 44 (opmerking: het betreft een projekt ontwikkeld in opdracht van de El Ektassadia Company for Feed Development): " Op de farm van 3.5 ha gelegen op de vruchtbare aangeslibde grond van de Nijldelta, werden vroeger katoen en citrusvruchten verbouwd. Nu bouwt Big Dutchman er 6 legstallen, ieder voor 25000 leghennen, 2 opfokstallen (26000 hennen per stal), een eierverwerkingsgebouw en een voedermolen (kapaciteit 3 ton/uur) geleverd door van Aarsen". De ondergrond is een diepe laag aangeslibde klei! Juist in Egypte waar zo weinig vruchtbare grond is wordt een gekultiveerd stuk land afgegraven (!) en misbruikt om er grote kippestallen op te bouwen, die net zo goed in de woestijn kunnen staan.

Dit gebeurde dus onder supervisie van...Big Dutchman

Op het Marib-projekt in N-Yemen werd een oase ontruimd en werden de boeren-families van hun land gezet toen de italiaanse aannemer niet verder kon bouwen. Hierbij werd het leger ingezet. Ook dit projekt is U aangeboden door Big Dutchman.

BIJLAGE: HET RAWDAH-PROJEKT

Een uitgebreidere beschrijving van het Rawdah-project.

Dit project is in 1976 begonnen als poultry-project, Ontwikkelingssamenwerking was er bij betrokken en een aantal nederlandse pluimveebedrijven.

Doelstelling van het project:

"Introductie en promotie van grootschalige pluimveeproductie, zodat het aanbod op de markt vergroot kan worden en er meer dierlijke eiwitten tegen een lagere prijs voor iedereen te koop zijn.

Methoden:

- demonstratie van moderne systemen in de praktijk
- instructie en advies over ontwerp en apparatuur van pluimveehuizen
- te koop aanbieden van 1-dags en 3-weekse hennen, voeder en uitrusting
- waar nodig bemiddelen tussen pluimveeboer en landbouwbank van N-Yemen"

Deze farm is dus expliciet opgezet als modelboerderij, is later een keer uitgebreid en bestaat uit 5 prefab opfokstallen, 2 opfokstallen-in-lokale stijl, slachthuis, voedermolen, 3 prefab opfokstallen voor ouderdieren en een broederij. De produktie moest 300.000 mestkuikens per jaar gaan worden, en 1 miljoen 1-dagskuikens per jaar. Deelnemende bedrijven waren o.a. Big Dutchman (verzorgde alle toeleveringen), Van Aarsen, Hendrix, IACE (ingenieursburo, doet veel via en met OS). Omdat het geheel te hoog ligt, kwamen er problemen wegens zuurstofgebrek voor de kuikens en moest nog aanvullende apparatuur geleverd worden.

Een evaluatiemissie merkt in februari 1979 op (als het project 7 maanden kommercieel draait): (cp blz 10 en 11)

dat "een bijdrage geleverd is aan het lokale aanbod van dierlijk eiwit tegen een redelijke prijs"

dat "de introductie en demonstratie van moderne grootschalige pluimveetechnieken door het realiseren van het Rawdah-project een positief effect gehad heeft op, en effectief geweest is in de stimulering van grootschalige kommerciele pluimveeproductie in het land". (onderstreping van mij, typ.)

Verder dat "de voorziening in proteinerijk voedsel tegen redelijke prijzen" gelukt is, evenals het "voorhanden zijn van eerste klas kwaliteitsvoer voor lokale ondernemers."

Een andere doelstelling betrof de mogelijkheid om "de Yemenitese bevolking door training en demonstratie kennis te laten maken met de relatief simpele methoden en technieken om pluimveeprodukten te produceren. Deze doelstelling is niet gerealiseerd omdat de geplande kleinschalige demonstratie-eenheid nooit gebouwd is. Er is ook weinig

moeite gedaan om kleine boeren op te sporen om ze hulp te geven, en men heeft dus weinig steun kunnen geven aan het opzetten van kleinschalige boerderijen! En in het verlengde hiervan is ook het voorzien van kwaliteitsvoeder aan kleine boeren maar voor een klein gedeelte gerealiseerd. (geciteerd werd uit: Poultry Farm Project Rawdah, Yemen Arab Republic Evaluation Mission, geschreven door Rietberg, Bleeker en van der Kevie Min. van Buitenlandse Zaken-Den Haag-februari 1979).

Kortom, kortom:

Gepland was stimulering van grootschalige pluimveeproductie door voorbeeldboerderij; de kleine boeren pikken een graantje mee, dankzij voorlichting ende kans om aan goed voeder te komen.

Gerealiseerd is nu (zoals te verwachten viel?) alleen de stimulering van de grootschalige kippenproductie, de kleine boeren bekijken het maar, waarmee de weg naar grootschalige ontwikkeling van industriële pluimveehouderij geopend is...en dit heeft ook zo gewerkt naar nog blijkt.

Even verderop op blz. 13 schrijft de missie:

"Sinds de start van het projekt in 1976 heeft de moderne pluimveeproductie zich in het land erg snel ontwikkeld. Er zijn een aantal lokale kommerciële produktie-eenheden opgezet voor mestkuikens, en toegegeven moet worden dat het projekt aanzienlijke steun verleend heeft aan deze nieuwe lokale kommerciële pluimvee-eenheden. In het bijzonder hebben de Omeri en de Nasr Saleh farms (de 2 grootste kippesfarms in Yemen, CvP) technische hulp gehad van de Rawdahfarm, terwijl samenwerking bij transport de aanvoer van 1-dagskuikens een flink stuk heeft vergemakkelijkt.

Tegelijk echter is er maar weinig ontwikkeling opgemerkt in de mestkuikeneenheden op het nivo van de kleine boeren, hetgeen aangeeft dat de invloed van het projekt in dit veld minimaal was, hetzij vanwege de eigen tekortkomingen, hetzij door gebrek aan interesse van de kant van de boeren."

(...)

"De nieuwe grootschalige produktie-eenheden, zoals de Mareb en de Sheeba-projekten zullen nog eens 2.5 mln mestkuikens en 1.6 mln 1-dagskuikens per jaar op de markt brengen en moeten met buitenlandse financiële en technische hulp worden opgezet (zoals Klöckner/Big Dutchman).

Het valt daarom niet te verwachten dat het Rawdah-projekt met z'n jaarproductie van ongeveer 270.000 mestkuikens nog langer een rol van betekenis zal spelen in de ontwikkeling van de grootschalige markt. En ook Rawdah's rol bij de prijsbeheersing op de markt - nu werkzaam door een systeem van verlaagde prijzen- zal teruglopen."

Dus Rawdah als voortrekker heeft wel gewerkt. In 1979 werd meer dan de helft van de pluimvee-vleesbehoefte ingevoerd en bestond uit diepgevroren produkten:

"Aangezien de Yemeniten een uitgesproken voorkeur hebben voor de duurdere, verse levende kippen boven de goedkopere diepvri⁵kippen, wordt nu verwacht dat grootschalige pluimveeproduktie z'n markten in de nabije toekomst niet zal verzadigen, en men neemt aan dat het voor een groter deel de invoer van kippen zal gaan vervangen.

Maar de rurale markten ver weg van de stedelijke gebieden zullen niet beïnvloed worden door ontwikkelingen in de grootschalige kommerciële sektor. In deze gebieden heeft weinig verandering plaats gevonden en het is juist daar dat Rawdah een belangrijke rol kan spelen door middel van demonstratie en training. Voor dit doel lijkt de lokatie van Rawdah zo vlak bij de stad Sana'a niet de meest geschikte."

(de evaluatiemissie geciteerd op blz 13/14)

Dus:

- als voortrekker voor kommerciële grootschalige pluimveeproduktie heeft Rawdah voldaan
- stimulering e.d. van de kleine boeren is mislukt
- evenals de mogelijke levering van kwaliteitsvoerders
- voorbeeldwerking naar rurale gebieden zou wat zijn, maar daarvoor is de lokatie verkeerd! zou dat trouwens niet neergekomen zijn op stimulering van enkel grootschalige kommerciële pluimveeproduktie?
- heel direkt worden de traditionele kanalen nog niet bedreigd, maar je weet maar nooit.
- er wordt nog wel geadviseerd om mogelijkheden na te gaan toch aan de behoeftes van de kliene boeren tegemoet te komen, door het opzetten van kliene demonstratie-eenheden in andere gebieden.

In maart 1983 vertrekt opnieuw een evaluatiemissie, die slechte resultaten konstateert (gedeeltelijke leegstand van de farms). Men wijt dit aan slecht management en legt de schuld geheel aan Yemenitische zijde. Er ontstaat door bijv. de woordkeus van de Evaluatiemissie een denigrerend beeld van de Yemenitische arbeiders op het projekt: "De Yemenieten tonen wel 'quatlust' doch geen werklust te hebben". (blz 37)

Het advies van de missie neigt naar "inpakken en wegwezen" (blz 37), maar omdat men in Yemen besloten heeft het projekt nog uit te breiden, moet Nederland nu geen verstek laten gaan. "Ook vanuit het Nederlandse bedrijfsleven zal men de belangen die men al heeft in Yemen niet zo maar willen prijsgeven. Wil man een graantje meepikken van de toekom-

stige ontwikkelingen; dan zullen management, bedrijfsvoering en arbeidsprestaties verbeterd moeten worden. (citaat van blz 37, laatste zin in iets andere woorden).

Geciteerd werd: 'Verslag van een korte missie naar N-Yemen in de periode 5 tot 19 maart 1983' uitgevoerd door J.Tinholt (Barneveld College).

EGYPTE

Ook in Egypte zien we dergelijke mechanismen terug: in Helwan is in 1975 een pluimveeprojekt van start gegaan waaraan Nederland een lening verstrekke van 5 mln (in 1975). *Weer was Big Dutchman van de partij.*

Doel van het projekt was verhoging van de eierproduktie; doel was niet de bevordering van eier-en slachtkuikenproduktie door de kleine e middelgrote boer (in deze woorden zo door OS geformuleerd).

Opdrachtgever was de General Poultry Company, het beleids-*en* uitvoeringslichaam van de egyptiese regering op het gebied van pluimvee. GPC exploiteert ook nog een aantal eigen bedrijven, bovendien is men overheidskonsultant voor alle pluimvee-aangelegenheden. Ze zijn dan ook betrokken bij andere pluimveeprojekten waar Nederland mee van doen heeft.

In dit projekt levert de Company naast faciliteiten ook broed-en leg-hennen aan partikuliere boeren. Maar zo'n 'boer' moet dan minstens 5000 en binnenkort 8000 (we schrijven 1978! dus binnenkort=inmiddels) kippen houden, wil die in aanmerking komen voor een levering. De echte kleine boer komt er dus niet aan te pas, eventueel wel via kooperaties, maar dat komt moeizaam van de grond, de GPC bevordert dat ook niet. Verder is het nog zo dat bij het kopen van pluimvee de 'erkende' boeren altijd voorgeaan.

De GPC levert de eieren in de eerste plaats aan het egyptiese leger (!) tegen vastgestelde staatsprijzen, daarna komen de partikuliere hande-laren tegen marktprijzen en het restant -zo dat er al is- belandt in de staatswinkels tegen lage prijzen maar stelt zo weinig voor dat alleen de eerstkomenden een ei kunnen bemachtigen. Kortom, de armen in de steden zien zelden een ei en nooit een kip op tafel.

Als het aanbod verder blijft stijgen, zal een toenemende (aantrekke-lijkere!) export vervolgens waarschijnlijk verhinderen dat meer eieren beschikbaar komen voor de armeren.

De ruggegraat van de traditionele pluimveehouderij in Egypte vormt de boerin op de kleine boerderij. Van alle kuikens in broederijen zit

er 80% op traditionele broederijen. Het broeden op traditionele manier is zeer geschoold werk en vereist veel ervaring. Volgens een 2000 jaar oude traditie worden de eieren in het broedproces gecontroleerd en zorgvuldig gewogen (in de hand), verwarmd, koelgehouden en behandeld. Dit is een arbeidsintensief gebeuren en levert nu veel werkgelegenheid aan vrouwen. Die wordt door OS-projecten als in Helwan ernstig bedreigd! Zo is er in Helwan ook ten gunste van duurdere prefab-hokken besloten boven de traditioneel gemetselde.

Een evaluatiemissie heeft eens opgemerkt dat een volgende lening misschien niet via de GPC verleend moet worden, maar meer gericht moest zijn op kleinschalige pluimvee.

Een ander OS-project in Egypte van later datum behelst bouw en inrichting van een gigantiese kippenfarm die 10 miljoen 1-dagskuikens per jaar moet gaan produceren...leest men bij OS wel 'ns een evaluatieverslag?

Eenzelfde achtergrond speelt ook bij een project in Kenia: aanbevolen wordt meer aandacht voor de lokale pluimvee: dit zou de noodzaak van buitenlandse valuta, van high level management & van de aanwezigheid van expatriates. (:in het buitenland opgeleiden) verminderen; zou tot vermindering van centralisatie en burokratisering leiden en tot een toenemende plattelandsontwikkeling en tot een regionale integratie van pluimveeprogramma's; bovendien zou dat leiden tot een mindere afhankelijkheid van kredieten en inputs (uit een verslag van een evaluatiekommissie).

WAAROM lees je dit soort aardige suggesties altijd aan het EIND van een evaluatie, en nooit als DOELSTELLING aan het begin van een projectopzet?

Wanneer gaat OS eens letten op werkelijke verwezenlijking van zulke suggesties?